

II. RÁKÓCZI FERENC IKONOGRÁFIÁJÁHOZ

A Rákóczi-név Magyarországon a legszelebb rétegek számára a nemzeti történelem egyik legdicsebb fejezetét idézi. II. Rákóczi Ferenc képeinek népszerűségét és ezzel kapcsolatban a Habsburg-uralkodóház érzékenységét jól mutatja egy XVIII. század végi adat. Hoffmann Lipót Alajos, a császári titkosrendőrségnek is dolgozó pesti egyetemi tanár a magyar nemesség-ről rajzolt rosszindulatú torzképében lebecsüléssel állapítja meg, hogy a nemzeti múltjuk sajátosságaira büszke magyarok szobájuk falára Attila és Rákóczi képét akasztják.¹

Az igazi haladó hagyományok bálványá merevítésére hajlamos romantikus nacionalizmus — a kuruckori költészethez hasonlóan — a felkelés képes forrásanyagával kapcsolatban is fellépett és akadályozta a korszerű tudományos módszerek érvényesülését. Ennek következtében az ikonográfiai források gyűjtését, feldolgozását és publikálását teljes rendszertelenség jellemezte.² A Rákóczi-képmások körüli zűrzavar késői tisztázódásához nyilván az a körülmény is hozzájárult, hogy a legfontosabb ikonográfiai források, Mányoki Ádám olajfestményei csak a múlt század végén bukkantak fel magyar és külföldi magángyűjteményekben, és közülük a második, a fejedelem legjellemzőbb portréja és egyben a régi magyarországi művészet egyik gyöngyszeme, csak az első világháború után jutott hazai közgyűjteménybe.³

Más az anyaga és módszere annak a történésznek, aki a magyar történelem e fontos szakaszát a képes források alapján kívánja rekonstruálni és annak, aki a Rákóczi-szabadságharc „utóéletének” feldolgozására vállalkozik. Az első a hiteles és egykorú ábrázolások értékelését tűzi feladatul maga elé, a másodikat minden kép érdekelni fogja, amely a kuruc korral bármilyen kapcsolatban áll. Utóbbi esetben nem az a kérdés, hogy milyen volt egy ember külső megjelenése vagy hogy hogyan zajlott le a valóságban egy esemény, hanem az, hogy hogyan tükröződött a múlt egy részlete egy adott történelmi korszak tudatában. Itt a történelmi festészet alkotásai ugyanolyan értékű források, mint a nép számára készült, vásárokon terjesztett olcsó műlapok.

A hiteles és egykorú képek feldolgozása a történelmi ikonográfia feladata. A téma jelentősége megarázza, hogy a magyar történelmi ikonográfiai irodalom egyik legelső hajtása, Kampis Antal tanulmánya, éppen II. Rákóczi Ferenc képmásait dolgozza fel.⁴ A szerző úttörő munkát végzett, felhasználható előmunkát úgyszólván nem állott rendelkezésére. Az anyag értékelésénél a hitelesség, a keletkezési körülmények és a művészi minőség szempontjait tekinti kiindulópontnak és ezzel teljes mértékben kielégíti az ikonográfiai módszer követelményeit. Azok a kifogások, amelyeket tanulmányával szemben támaszthatunk, az előzmények hiányára vezethetők vissza. Összeállítását teljesség és rendszeresség szempontjából illethetjük kritikával. Módszertanilag helytelen, hogy nem értékeli ikonográfiai forrásként Warou Dániel három arcképméretét, pedig azok a fejedelem megrendelésére és tervai alapján készültek és nyilván terjesztésüket is irányította.

Kampis összefoglalása óta kísérlet sem történt a külföldi gyűjtemények, grafikai kabinetek és könyvtárak rendszeres feldolgozására, pedig az utolsó harminc évben még itthon is került elő korábban ismeretlen képanyag, és a teljesség igényével fellépő ikonográfiai feldolgozás

¹ Ninive. Fortgesetztze Fragmente über die damaligen politischen Angelegenheiten in Ungarn. Hely nélkül, 1790. Idézi: ECKHARDT S.: A magyarság külföldi képe. Mi a magyar? Bp. 1939. 106.

² A Rákóczi-névvel tévesen kapcsolatba hozott képekről lásd: VAYER L.: Rembrandt és „Rákóczi”. Magyar Múzeum, 1945. 80–85. — Uő. Még egyszer Rembrandt és „Rákóczi”. Magyar Múzeum, 1947. június, 35–40. — RÓZSA Gy.: Megjegyzések a magyar történelmi ikonográfia néhány kérdéséhez. Folia Archaeologica VI (1954) 159–163.

³ PETROVICS E.: Mányoki Ádám Rákóczi-képéhez. Magyar Művészet I(1925) 3–4. — Mányoki Ádám emlékkiállítás. Szépművészeti Múzeum. Bp. 1957. 9, 32. sz., irodalommal. — GALAVICS G.: Mányoki Ádám II. Rákóczi Ferenc arcképe. Művészet X(1969) 42–44.

⁴ KAMPIS A.: II. Rákóczi Ferenc arcképei. Rákóczi. Emlékkönyv halálának kétszázéves fordulójára. Bp. (1935) II. köt. 69–90.

alapvető feltétele a széles körű anyaggyűjtés. Ilyen körülmények között most nem vállalkozhatunk a teljes Rákóczi-ikonográfia áttekintésére. Megjegyzéseinkben a Kampis tanulmánya óta megjelent történeti és művészettörténeti irodalom, részben az újabban felbukkant képanyag, részben a műtárgyvándorlás következtében lehetővé vált alaposabb összehasonlítás alapján leszűrődött újabb eredményeket kívánjuk rögzíteni.

Cennerné Wilhelmb Gizella egy nemrég megjelent tanulmányában a Rákóczi fiatalkori, a messiás külföldön keletkezett rézmetszetű képeihez, tehát egykorú, de hitelesség szempontjából nem elsődleges képes forrásokhoz fűződő problémák egy csoportjának megoldására vállalkozott.⁵ Abból indult ki, hogy az európai közvélemény élénken érdeklődött a politikai küzdelembe kisebb vagy nagyobb mértékben beleavatkozó erdélyi fejedelmek alakja iránt, de az érdeklődés kielégítése — történelmi és földrajzi adottságok miatt — nem mindig volt könnyű feladat. Gyakran jelent meg ugyanaz az arckép eltérő aláírással, máskor pedig az elődök képmásából vett részletekből alkották meg az aktuális, éppen uralkodó fejedelem portróját. Így például — amint Cennerné helyesen felismeri — szoros kapcsolat mutatható ki II. Rákóczi Ferenc Párizsban, Jean Mariette-nél megjelent lovasképe, J. G. Mentzelnek általa II. Apaffy Mihályként értelmezett képmása és a között a Thököly Imrét ábrázoló olajfestmény között, amelyet párdarabjával, Zrínyi Ilona arcképével együtt Nyugat-Angliában, Bath márkí longleati kastélyában őriznek.⁶ A párizsi rézmetszeten felismert átvétel azért rendkívül fontos számunkra, mivel Thököly angliai képe keletkezéstörténetének felderítéséhez nyújt eddig ismeretlen adatot. Grafikatörténeti megfontolások alapján azonban nem érthetünk egyet Cennernével abban, hogy az egészalakos Rákóczi-kép a lényegesen gyengébb, kisebb kivágatot nyújtó Apaffy-metszet alapján készült volna. A Thököly-portré és a II. Rákóczi Ferenc lovasképmás közötti összekötő kapocs nem a Cennernétől közölt Apaffy-kép, hanem a kompozíció egy más, korábbi változata lehetett.

Az utóbbi években a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokába került annak a kompozíciónak két változata, amely Rákóczit nyolcvéves korában ábrázolja. Az egyik Ernst Lajos gyűjteményéből maradt ránk,⁷ a másik az Erdődy család tulajdonából való.⁸ A két festmény ily módon lehetőségessé vált összevetése, Kampis véleményével szemben, evidenssé teszi, hogy nem az Erdődy-féle változat, hanem a másik példány lehet az eredeti, bár az maradt fenn rosszabb állapotban. Életszerűbb rajta az arc megoldása, és festője a magyar férfiviseletet is jobban ismerte. Az Erdődy-féle képen ugyanis a ruházat részletei dekoratív foltokká válnak, például a gombok helyett ovális felületeket látunk. A Magyar Tudományos Akadémia őrzött másolat mellett⁹ azóta még egy példánya felbukkant a kompozíciónak.¹⁰ Mindkét utóbbi festmény az Erdődy-féle változatra vezethető vissza.

Ez a gyermekportré egyébként még teljesen beleilleszkedik a XVII. századbeli magyar főúri családi galériákból ismert anyagba. A család nagy reményű ifjú tagjáról, családi megrendelésre készült, ennek megfelelően intim, családi jellegű „közönség” számára. Ugyanigy nem tér el lényegében a szokványos portrétípustól Rákóczinak az a mellkép kivágatú képmása sem, amely öt Bécsűjhelyről menekültében viselt ruhájában, nyírott hajjal ábrázolja és amely a szökés után két évvel, 1703-ban készült a menekült befogadó podolini piarista rendház számára. Ezzel a képpel kapcsolatban arra kell a figyelmet felhívni, hogy az irodalom egy részében Rákóczi dilettáns művészkedésének bizonyítékaként mint önarckép szerepel, de ez a megállapítás egyszerű félreolvasáson alapszik.¹¹

Idősebb David Richter (1632—1735), Fredrik Richter ötvös fia, Stockholmban született. Művészi tanulmányait Svédországban kezdte meg, majd római, párizsi és németországi utazások után a XVIII. század első éveitől kezdve Bécsben telepedett le és élete végéig ott működött arcképfestőként. Az, hogy hazájától egész életében távol maradt, nyilván összefügg azzal

⁵ CENNERNÉ WILHELM G.: Adalékok II. Rákóczi Ferenc és felesége ikonográfiájához. Művészettörténeti Értesítő XXIV (1975) 62—66.

⁶ Biographical Catalogue of the Portraits at Longleat. London 1881. 290—301. — ANGYAL D.: Késmárki Thököly Imre. Második rész. Bp. 1889. 289. Apponyi Sándor közlése szerint a képetek „mint azt a családi levéltárban megélvő számadás bizonyítja, a marquis öse Hágában 1692-ben vette.” Miss B. M. Austin, a jelenlegi longleati könyvtáros 1973. július 31-én kelt szíves levele szerint a képek vásárlását igazoló irat jelenleg nem található. G. E. Logsdon úr 1974. május 15-én kelt levélbeli felvilágosítása szerint Thököly arcképének a XVIII. század eleje óta a londoni Mercers' Company tulajdonában levő változatát 1963-ban Christie's-nél mint Jan Wyck művét árverezték el és ismeretlen helyre került. Vö. VU 1911. november 5. 45. sz. 304.

⁷ 139×92,5 cm. Lt. sz. 2254. 1969-ben Pethő Károly restaurálta. Vö. KAMPIS A.: i. m. 74. (1. kép)

⁸ 135×95 cm. Lt. sz. 71. 7. 1971-ben Szentesi Róza restaurálta. Vö. KAMPIS A.: i. m. 74.

⁹ KAMPIS A.: i. m. 75.

¹⁰ Bécsi magántulajdonban.

¹¹ THALY K.: II. Rákóczi Ferenc fejedelem ifjúsága. Pozsony 1881. VII. 1. („Rákóczi maga festette le így magát”) — KAMPIS A.: i. m. 82. (Ismeretlen festő műve) — RIEDL F.: Rákóczi és a képzőművészetek. Budapesti Hírlap 1906. október 28. 296. sz. 29. l. (önarckép). — MÁRKI S.: II. Rákóczi Ferenc. Bp. 1909. II. köt. 490. (önarckép). — LÁZÁR B.: Mányoki Ádám. Bp. 1935. 14. (önarckép).

1. Rákóczi nyolcéves korában. Ismeretlen magyarországi mester olajfestménye. Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka

2. David Richter: Női képmás. Olajfestmény. MNM Történelmi Képcsarnoka

3. David Richter: II. Rákóczi Ferenc felesége. Olajfestmény.
MNM Történelmi Képcsarnoka

4. David Richter: II. Rákóczi Ferenc. Olajfestmény. MNM
Történelmi Képcsarnoka

5. Jakob Folkema: Rákóczi. Rézmetszet. Fordított állású reprodukció

6. Ismeretlen mester: II. Rákóczi Ferenc. Mezzotinto

7. David Richter: Rákóczi József. Olajfestmény, ismeretlen helyen

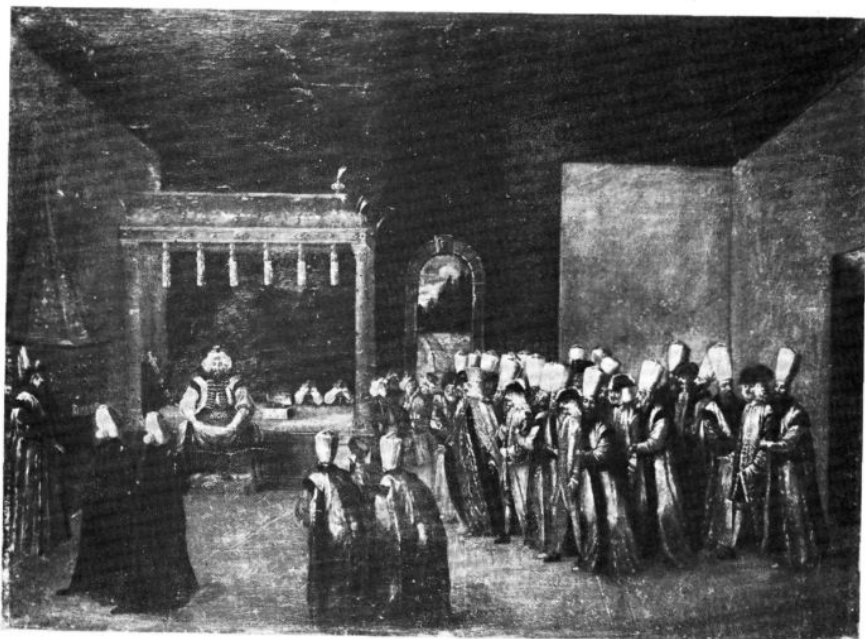
8. David Richter: Rákóczi György. Olajfestmény, ismeretlen helyen

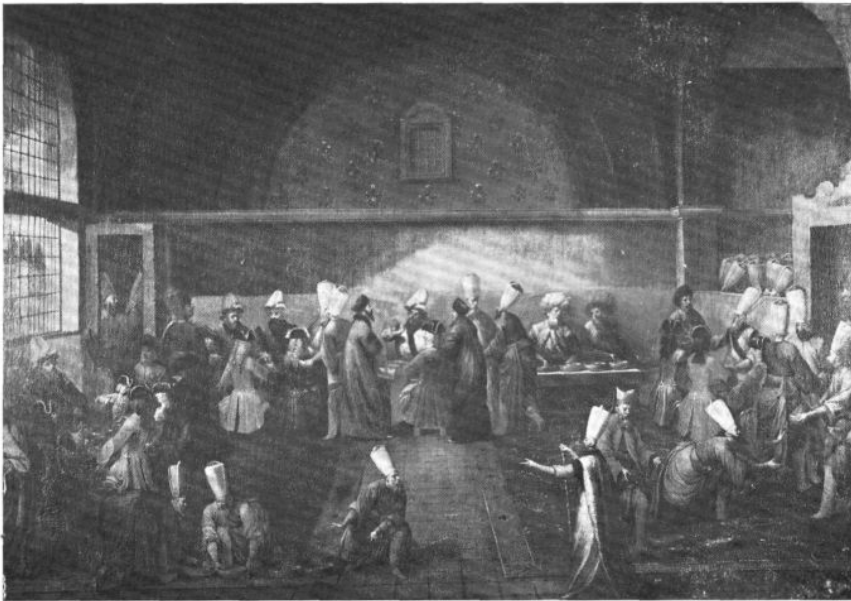
9. Mányoki Ádám: II. Rákóczi Ferenc. Olajfestmény. MNM Történelmi Képcsarnok

10. J. B. Vanmour: D'Andresel francia követ fogadása. Olajfestmény, Bordeaux, Musée des Beaux-Arts

11. Vanmour követője: Rákóczi József fogadása. Olajfestmény. Esztergom, Keresztény Múzeum

12. J. B. Vanmour: D'Andresel francia követ lakomája a nagyvezírnél. Olajfestmény. Bordeaux, Musée des Beaux-Arts

13. Vanmour követője: Rákóczi József lakomája a nagyvezírnél. Olajfestmény, Esztergom, Keresztény Múzeum

a körülménnyel, hogy lutheránus vallását elhagyta és katolizált. Majd negyven arcképéről tudunk, ebből kevesebb mint a fele maradt fenn eredetiben, a többről rézmetszetek tájékoztatnak.

Richter Rákóczi-portréja párdarabjával, Sarolta Amália hercegnő képmásával együtt a XIX. század elején a Jankovich-gyűjteményben volt, majd a Nemzeti Múzeumba jutott. Többször is publikálták, utoljára Bengt M. Holmquist, aki monográfiájában a Richter-család festő tagjai munkásságának feldolgozására vállalkozott.¹² Holmquist, aki Richter stílusának legjobb ismerője, a képek tanulmányozása alapján mind Rákóczi, mind felesége képmását a mester sajátkezű művének tartja. (3–4. kép)

A házaspár portréi első pillantásra elárulják, hogy pendant-ként készültek. Kiderül ez az azonos formátumból és a majdnem teljesen megegyező méretekből. De alaposabb vizsgálat során kisebb eltérések tűnnek szemünkbe. Nem teljesen megegyező a két képnél az ovális formája, eltérő a fejek aránya a képfelület egészéhez viszonyítva. Rákóczi portréján a test kevésbé plasztikus és az arc is kevésbé életszerű, mint a női képmásón. Az utóbbi hátlapján szignatúra és az 1704-es évszám olvasható, míg a férfiképmás jelzetlen. Az eltérések alapján arra kell következtetnünk, hogy a képek párdarabok ugyan, de nem azonos körülmények között keletkeztek.

A Történelmi Képcsarnoknak újabban Richternek egy ismeretlen nőt ábrázoló, kvaitásos és jelzett olajfestményét sikerült megszereznie, amelyet a Rákóczi-házaspár képeinek vizsgálatánál segítségül hívhatunk.¹³ (2. kép) Az alak plasztikus beállítása, az életteli arc és az anyagszerűen megoldott ruházat az új festményt Rákóczi képeéhez teszik hasonlóvá, ami nem véletlen, hiszen egy évvel az után keletkezett. Nyilván mind Rákócziné, mind a másik kép modellje ült a mesternek. A gyengébb, laposabb Rákóczi-portréval kapcsolatban erre semmi adatunk sincs. Ezért a korábbi irodalom megállapításaival szemben le kell szögeznünk, hogy a Bécsben élő svéd festő és a magyar szabadságharc vezére nem találkoztak személyesen, a portré nem élet után készült, Richter magyarországi tartózkodására semmi adattal nem rendelkezőnk.¹⁴

Bercsényi Miklós 1704. április 28-án arról értesíti a fejedelmet, hogy báró Furtenberg császári kapitány, akit a kerucok elfogtak és Pekryné kicserélése érdekében Bécsbe küldtek, visszaérkezett. „Az Fejedelemszony maga, s az két kis Fejedelmecske conterfachtét küldte Nagyságodnak; ferslógokban van.”¹⁵ Rákóczi képe az évszám azonosságából következően Richter múzeumi festménye lehet, a gyermekek képmásai minden valószínűség szerint azonosak a Radvánszky-család radványi kastélyában még e század elején meglévő képekkel, amelyek azóta eltűntek, de amelyeket a beállítás, a páncél és a haj festésmódja alapján bizonyosan David Richternek attribuíálhatunk.¹⁶

Rákócziné 1701 és 1706 között nem hagyhatta el Bécset, nem járt Magyarországon, így Richterrel Bécsben kellett találkoznia. 1704-ben sajátmagát és a gyermekeit élet után megfestette és a képek még ebben az évben Magyarországra is kerültek. Rákóczi portréja vagy ugyanakkor, vagy nem sokkal később készülhetett egy más művész alkotása, rajza vagy miniatűrje alapján, amely lehetett Rákóczinénál, de férje is kijuttathatta neki Magyarországról. Az irodalomban többször is felmerül az az adat, hogy amikor a fejedelemszony 1706-ban a fegyverszünet idején Magyarországra jött férjéhez, hazahozta apjuknak gyermekei képét.¹⁷ Inkább arra kell gondolnunk, hogy a Richter-féle Rákóczi-kép kerülhetett ebből az alkalomból Magyarországra, mivel a gyerekképek, mint láttuk, ekkor már itthon voltak. A fejedelemszony ugyanis 1706-ban Magyarországról Csehországon át Németországba, majd innen Lengyel- és Franciaországba ment, Bécsbe már nem tért vissza. Tehát magával kellett hoznia férje képmását, amely az 1704-es küldeményben még nem szerepelt s így az 1704 és 1706 közötti időben kellett keletkeznie.¹⁸

¹² Bengt M. HOLMQUIST: Das Problem David Richter. Studien in der Kunstgeschichte des Spätbarocks. Stockholm 1968. 29., 68., 111–112. l. 29–30. kép. Sarolta Amália képének jelzése: D. Richter fecit Anno 1704. 84×65 cm. A Rákóczi-kép mérete: 77×61,7 cm.

¹³ Jelezve a hátlapon: „D. Richter fecit 1705.” 82×63 cm. Lt sz. 74. 7.

¹⁴ Eperjest jelöli meg a kép keletkezési helyét, de forrás megnevezése nélkül: Tudományos Gyűjtemény 1817, XI. köt. 30. l. — 1880. 165. — GARAS K.: Magyarországi festészet a XVII. században. Bp. 1953. 90. és a magyar irodalom nyomán HOLMQUIST: i. m. 29.

¹⁵ Archivum Rakocianum IV. köt. 16. l. Bercsényi levele Nagyfödemesen, 1704. április 28-án kelt.

¹⁶ A képeket Mányoki művelőként említi: Száz VIII (1874) 99. — Rózsaffy Dezső 1912-ben Radványban másolatot készített a Rákóczi-gyerekek képeiről, amelyek a Történelmi Képcsarnokban 1332–1333. lt. sz. alatt található. Ugyanitt az eredetéről készült régi fényképfelvételek is vannak. (7–8. kép)

¹⁷ THALY K.: A székesi gróf Bercsényi család. III. köt. Bp. 1892. 673. — MÁRKI S.: i. m. I. 530.

¹⁸ Rákócziné egyéb képeire vonatkozólag lásd: MIHALIK J.: Egy elfeledett kép. Múzeumi és Könyvtári értesítő I (1907) 213–215. A rendkívül rossz állapotban levő képen az ábrázolt nő Mihalik szerint II. Rákóczi Ferenc miniatűr arcképét tartotta jobb kezében. A kép azóta elveszett, így vizsgálata jelenleg nem lehetséges. Mindenesetre a leírás szerint az ábrázolt szeme kék volt, ami Richter képével megegyezik. Nem mondható el ugyanez Mányoki Ádámnak arról a festményéről, amely a Várpalotából került a Képcsarnok gyűjteményébe és

Az eddig elmondottak Richter képének keletkezési körülményeire vonatkoztak. Ez a festmény azonban — véleményünk szerint — kulcshelyzetet foglal el a fejedelem ikonográfiájában, ezért a vele való foglalkozást tovább kell folytatnunk. Az Amszterdamban működött Jakob Folkema (1692—1767) rézmetsző és illusztrátor Rákóczi ábrázoló rézmetsze 1739-ben az *Histoire des Révolutions* en Hongrie kétféle kiadásában jelent meg címképként az oktatív formátumú hatkötetes kiadásban keret nélkül, a kvart változatban trofeumot ábrázoló keretben.¹⁹ (5. kép)

Ha Folkema rézmetszetének fordított állású fényképmásolatát Richter olajfestményével összevetjük, az egyezések egész sorát vehetjük észre. Hajszálpontosan megegyezik a beállítás, a haj- és bajuszviselet, valamint a körülcsavart nyakravaló is. A páncél kisebb részletekben eltér, de megegyező a megvilágítás visszaadása. Richter a hermelinbéléses köpenynél elhagyta a mentekötő láncot, így a mell alatt látható redő tulajdonképpen értelmetlenül válik.

Richter tehát a XVIII. század első éveiben vagy ugyanazt a kompozíciót, vagy annak egy változatát használta fel, amelyet több évtizeddel később az amszterdami rézmetsző kapott előképkül a hágai kiadás címkéjéhez. Az *Histoire des Révolutions* kiadói a fejedelmi szerzőt tudatosan nem öregkorában, hanem olyan fiatalon mutatták be az olvasóknak, mint amilyen a leírt események idején volt. A rézmetszet technikai adottságai következtében a kész képen a portré fordított állásban jelent meg, ezért nem tűnhettek fel az egyezések eddig senkinek, bár Folkema metszete a XVIII. és XIX. században hozzáférhető és közismert volt. A kiadói előszó egy megjegyzése, amely a képet a többi, korabeli kiadvány illusztrációjától megkülönböztetve hitelesnek mondja, arra látszik utalni, hogy a kiadvány előkészítői arra különös gondot fordítottak.²⁰ De Saussure ellenvetését azzal magyarázhatjuk, hogy ő csak közvetlenül halála előtt Rodostóban ismerte meg a fejedelmet, aki ebben az időben valóban nem volt már olyan, mint harminc évvel korábbi ábrázolásán.²¹ Rákóczinak tehát volt egy, a XVIII. század első éveiben „hivatalosnak” elismert portréja, amelynek egy változata számunkra jelenleg ismeretlen úton Hollandiába jutott. Ismeretes, hogy Rákóczi mennyire fontosnak tartotta a szabadságharc ügyének megfelelő külföldi propagandáját, nyilvánvaló, hogy arra is volt gondja, hogy melyik portréja kerül a külföldi közönség kezébe.

Sajnos, a most feltételezett, de eredetiben fenn nem maradt kompozíció festőjét nem tudjuk megnevezni. A fejedelmi udvarral kapcsolatban állott festők egyike sem lett volna képes ilyen színvonalú portré megfestésére.²² Beniczky Gáspár 1708-ból fennmaradt adata a fejedelem arcképének megfestéséről semmi esetre sem vonatkozhat a most szóban forgó kompozícióra, ezt Richter festményének 1704 és 1706 közötti keletkezési ideje kizárja.²³ Ezt az adatot sokkal

amelyet hagyományosan Rákócziné képének tartottak. V6. LÁZÁR B.: i. m. 13—14. II/b tábla. Ezzel szemben: Mányoki Emlékiállítás. 22. sz. — A festmény leltári száma a Képcsarnokban 1910. — A londoni National Galleryban őrzik azt a Largillière-követőnek attribuált festményt, amelynek szintén hagyományos címe Princess Rákóczi. Az ábrázolt személy azonosítása egy F. Guérard kiadásában 1700 körül Párizsban megjelent rézmetszet, ún. portraít en mode alapján történt. (V6. M. DAVIES: French School. National Gallery Catalogues. London 1946. 61., pedig a műfajhoz tartozó lapok nem készültek portréhűség igényével.

¹⁹ Keret nélkül 132×95 mm a lemezmérete, a kerettel együtt 211×170 mm. Felirata: „FRANÇOIS RAKOCZY, Prince de Transilvanie.” Jelezve jobbra lent: „J. Folkema del. sculp. 1739.” Példánya, mindkét változatban, megvan a Történelmi Képcsarnok grafikai gyűjteményében. Megjelent: *Histoire des Révolutions de Hongrie*. . . A La Haye, Jean Neaulme, 1739. Említi Kazinczy Ferenc 1806. III. 9-i levelében. Kazinczy Ferenc Levelezése. IV. 79—80. — THALY K.: II. Rákóczi Ferenc emlékiratai. Bp. 1872. Ötödik kiadás. IV. 1. — J. KONT: Bibliographie française de la Hongrie. Paris 1913. 42—43. KÖPECZI Béla (A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Bp. 1966. 415. l.) a francia külügyminisztérium egy 1730-as dátumú irata alapján arra a következtetésre jut, hogy a kiadó jelezése fiktív, a könyv valójában Párizsban jelent meg. Ezzel szemben a *Histoire des Révolutions* betűtípusai teljesen megegyeznek Neaulme-éivel és a kiadó Bibliothèque de campagne ou amusemens de Pespri et du coeur-cimű kiadványának 1738-ban megjelent első kötetében hirdetést találunk a saját kiadványokról. A hirdetés (Catalogue de livres Imprimez chez Jean Neaulme, ou dont il a Nombre d'Exemplaires) második oldalán a következő szöveg olvasható: *Histoire des Révolutions de Hongrie, contenant une Histoire générale de ce Royaume, mais particulièrement des Mouvements qui l'ont agité au dedans et au dehors, ou les Droits des Hongrois et ceux de la Maison d'Autriche sont discutez avec beaucoup de Force et d'Intelligence: on y trouve plusieurs Pièces curieuses et originales, sur-tout le fameux Manifeste de Constantin Veracius, qui n'a jamais paru en François, auquel sont joints les Memoire de la guerre et des principales Aventures du feu Prince Ragotzki, écrits par lui-même, la Haye 6 vol. in 12. 1738.* A Bibliothèque második, 1739-ben megjelent kötetében az *Histoire* kétkötetes, kvart kiadása is szerepel, s ezzel a két kiadás sorrendjére is fény derül. A Neaulme kiadóra vonatkozó kutatásaimban nyújtott segítségért Borsa Gedeon-nak tartozom köszönettel.

²⁰ „J'avertis enfin, que le Portrait du Prince Rakoczy qui est à la tête du Livre, n'est pas un Portrait d'Imagination, comme beaucoup d'autres que l'on trouve dans quelque Histoires modernes.” Az utolsó két szó nyilván Eustache Le Noble *Histoire du Prince Ragotzki* című, 1707-ben megjelent művének és változatának illusztrációira vonatkozik, amelyek valóban nem hitelesek.

²¹ De Saussure Czézárnak, II. Rákóczi Ferenc fejedelem udvari nemesének törökországi levele. . . Bp. 1909. 311. „Cependant ce portrait n'a aucune ressemblance du Prince, qui avait l'air beaucoup plus grand, plus Majestueux, et en même tems plus doux et plus gracieux, que ce Portrait ne lui en donne.”

²² MÁRKI S.: i. m. II. 492. — GARAS K.: i. m. passim.

²³ Rákóczi Tár I. 1866. 114. A modell-űlés Kassán történt.

inkább Mányoki Ádámnak a legutóbbi években a Nemzeti Múzeumba került első képmására vonatkozathatjuk, amelyen a fejedelem páncélban, hajadonfőtt jelenik meg.²⁴ Mányoki ugyanis 1707-ben lett udvari festő Rákóczi mellett.²⁵ Tehát a Richtertől és Folkemától felhasznált kompozíció — az eddigi véleményekkel ellentétben — nem lehet Mányoki műve, fel-fogásban is eltér a két ismert Mányoki-portrétól.²⁶

Mányoki Ádámnak fennmaradt egy Berlinből 1711-ben Rákóczihoz írott levele, amelyben többek között egy rézmetszet elkészítéséről is szó van, amelyhez a művész a fejedelemtől kér utasítást a feliratra vonatkozólag.²⁷ A rézmetszet minden valószínűség szerint Rákóczi arcképe lehetett, de hogy azonos-e a fent feltételezett kompozícióval vagy egy attól eltérő, annál később keletkezett Rákóczi-portré, azt a jelenleg rendelkezésünkre álló adatok alapján nem tudjuk eldönteni. Az azonban bizonyosnak látszik, hogy a Képcsarnok egy új szerzeménye Rákóczi rendkívül ritka mezzotinto képmása, a Richter—Folkema-féle kompozícióra vezethető vissza.²⁸ Feliratán csak a német—római szent birodalmi hercegi rang szerepel, az erdélyi fejedelmi méltóság még nem, tehát keletkezési idejét 1696 és 1704 közé kell tennünk.

Sajnálatos körülmény az ikonográfiai források teljes hiánya a franciaországi és törökországi emigráció idejéből, bár van írott adatunk arra vonatkozólag, hogy a fejedelem Franciaországban is foglalkozott külső megjelenésének megörökítésével. Franciaországba érkezése előtt, 1713 januárjában Torcy francia külügyi államtitkár engedélyezte egy Rákóczi képmásával díszített memoár kinyomtatását.²⁹ Szatmáry-Király Ádám naplójából viszont megtudjuk, hogy 1714. február 27-én „ebéd után volt Ófelsége Arlae nevű képirónál, magát leiratni miniatúrában”.³⁰ A helytelenül írott név Jacques Antoine Arlaud (1668—1743) miniatúrfestőre vonatkozik, de Rákóczit ábrázoló műve, sajnos, nem maradt fenn.

Utolsó megjegyzésünk a törökországi emigráció korszakával kapcsolatos és az esztergomi Keresztény Múzeum két olajfestményére vonatkozik, amelyek a hagyomány szerint Rákóczi fogadtatását és megvendégelését ábrázolják a török szultán udvarában. (11, 13. kép) Egy korábbi tanulmányomban Mikes Kelemen leírására hivatkozva megállapítottam, hogy Rákóczit a szultán 1718. január 4-én nem Konstantinápolyban, hanem Drinápolyban fogadta, így a fogadás nem történhetett az esztergomi képeken látható módon.³¹ Az esztergomi, fogadást ábrázoló festményt azzal a rézmetszettel hoztam kapcsolatba, amely Damian Hugo von Virmondts császári követ fogadtatásáról készült és amely a követség útjának leírásában 1723-ban jelent meg.³²

Az esztergomi festmények pontos meghatározásához azonban tovább kell mennünk. A Valenciennes-ben született festő, Jean-Baptist Vanmour (1671—1737) De Ferriol márki, francia követ kíséretében 1699-ben Konstantinápolyba ment és a török szokások és viseletformák, a törökországi tájak és az udvari jelenetek sokat foglalkoztatott festőjeként haláláig a török fővárosban élt.³³ De Ferriol márki megrendelésére készített levantei viseletroszortza, amelyet francia rézmetszők sokszorosítottak, később angol, olasz, német és spanyol kiadásban is megjelent.³⁴ A sorozatban egy magyar férfi és nő alakja jelenti a magyar vonatkozásokat.

Vanmour oeuvre-jében jelentős helyet foglalnak el az udvari szertartásokat bemutató festmények, mivel a külföldi követek szívesen vitték haza emlékül a fogadásukat megörökítő

²⁴ Történelmi Képcsarnok, It. sz. 65. 8. Vö. Mányoki Ádám Emlékiállítás 9. sz. (9. kép)

²⁵ Legutóbb: HOPP L.: Mányoki Ádám fejedelmi képrő. ItK 1973. 733., ahol a korábbi irodalom is megálható.

²⁶ LÁZÁR B.: i. m. 15. — GARAS K.: i. m. 91. — HOPP L.: i. m. 734. — HOLMQUIST szerint (i. m. 68.)

Mányoki Richter festménye alapján dolgozott volna, ez azonban az elmondottak után nem fogadható el.

²⁷ LUKINICH I.: Mányoki Ádám levele II. Rákóczi Ferenchez. Magyar Művészet III (1927) 663—664. — Feltűnő, hogy a rézmetszetre vonatkozó „habe machen lassen” kifejezést — Lázár Béla nyomán — következtesen és tévesen „megcsináltam”-nak fordítják. Legutóbb: HOPP L.: i. m. 734.

²⁸ Felirata: „Franciscus II. S. R. Imp. Princeps Ragoczi.” Jelzetlen, 430×325 mm. Lt. sz. 54. 442. Másik ismert példánya Debrecenben a Déri Múzeumban. Szerepelt a bécsi Dorotheum 1915. IV. 24—28-án tartott aukción 492. sz. alatt, tévesen P. van Somernek tulajdonítva. Beállításában és részleteiben (jobbkez, haj-megoldása) nagyon hasonlít Peter Schenk (1660—1718/19) Miksa Emánuel ábrázoló mezzotintájához. A metszet: Országos Széchényi Könyvtáré, Apponyi-metszetgyűjtemény 393. sz. Képe: KÁROLYI A.: Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Bp. 1936. 2. kiadás. Átdolg. WELLMANN I. 53.

²⁹ Rákóczi tükör. Bp. 1972. 441.

³⁰ KÖPECZI B.: i. m. 243.

³¹ „Rákóczi” fogadtatása a szultánnál. Folia Archeologica VIII (1965) 183—185. Ezzel szemben: MUCSI A.: Az esztergomi Keresztény Múzeum Régi képtárának katalógusa. Bp. 1975. 63. l. 348—349. sz.

³² Historische Nachricht von der Röm. Kayserl. Gross-Botschaft nach Constantinopel, welche... Der Hoch- und Wohlgebohren des H. R. Reichs Graf Damian Hugo von Virmondts, rühmlichst verrichtet... Aufgesetzt von Gerard Cornelius von den Driesch... Nürnberg... Peter Conrad Monath, 1723. 182—183. l. között. Driesch művében megjelent rézmetszet másolata: Neu-eröffneten historischen Bilder-Saals Achter Theil... Nürnberg 1727, 557. 891.

³³ R. van LUTTERVELT: De „turkse” schilderijen van J. B. Vanmour en zijn School. Istanbul 1958. Uitgaven het Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul. III.

³⁴ Recueil de cent estampes representant differentes nations du Levant, tirées sur les Tableau peints d'apres Nature en 1707 par les Ordres de M. de Ferriol... Paris 1714. Vö. Katalog der Lipperheideschen Konstumbibliothek. Neubearbeitet von E. Nienholdt und C. Wagner-Neumann. Berlin 1965. 26. sk. sz.

képeket. Maga a szertartás idők folyamán semmit sem változott, csak a résztvevő vendégek és a szultán alakját kellett a művészek az egyes képeken az alkalomnak megfelelően megváltoztatnia. Vanmour működése nagyjából egybeesett III. Ahmed uralkodásával (1703—1730), tehát a szultán alakja is ugyanaz maradhatott képein. A francia festő nemcsak az egymást követő francia követeket örökítette meg, de megrendelői között megtaláljuk a svéd, holland, angol és a császári megbízottakat is. Ilyen tárgyú művei nagy számban találhatók európai gyűjteményekben.³⁵ Amint Virmond követségének leírásából kiderül, ő is a francia festőkönél rendelte meg a fogadását ábrázoló képet, amely az útleírásban metszet formájában sokszorosítva megjelent.³⁶ (10, 12. kép)

Az esztergomi festményeken ábrázolt európai szereplők viselete és arcvonásai kétségtelenül magyaros jellegűek. Mivel a fejedelmek képviselőit megillető pompás szertartás a XVIII. században II. Rákóczi Ferencen kívül csak egy magyar embernek, a fejedelem idősebb fiának, a török politikai sakkhúzásokban rövid ideig szerepet játszott Józsefnek jutott osztályrészül, indokoltnak látszik, ha az esztergomi festményeket övele hozzuk kapcsolatba. Rákóczi József 1737. december 3-án lezajlott fogadását szintén Mikes Kelemen írta le a szemtanúi hitelességével.³⁷ Mivel pedig Vanmour ebben az évben meghalt, képeinket az ő — esetleg helybeli — tanítványai egyikének kell tulajdonítanunk.

A Rákóczi külső megjelenéséről tanúskodó hiteles és egykorú képes források a fejedelem életének a lengyelországi emigrációig terjedő szakaszából maradtak fenn. Franciaországban és Törökországban készült képmását nem ismerjük. Ábrázolási legnagyobb részt arcképek, életének csak egyetlen eseményéről, a bécsújhelyi börtönből való szökéséről maradt ránk egykorú kép egy német rézmetszeten, bizonyítva, hogy a külföldi kortársakat Rákóczi életének romantikus elemei érdekelték leginkább. Saját megrendelésre készültek Mátyóki festményei és az arcképes emlékművek, valamint az a XVIII. század első éveiben keletkezett és jelenleg nem ismert kompozíció, amely Richter festményének, Folkema rézmetszetének és a mezzotinto technikával készült képmásnak volt közös forrása. A közéleti szerepléssel összefüggő, hivatalos képmások mellett külön csoportot jelentenek a fiatalkori festmények és metszetek, amelyek a magyar ősgalériákból ismert színvonalon szűkebb, család közösség számára készültek. A Franciaországban keletkezett rézmetszetek nem készültek portrének. A kor nevezetes alakjait legjellemzőbbnek tartott öltözetükben mutatták be, és a legszélesebb közönség igényeihez alkalmazkodtak mind a hitelesség, mind a művészi kvalitás szempontjából.

A további kutatás feladata az eddig is ismert képek keletkezéstörténetének lehetőleg még pontosabb felderítése mellett a bel- és külföldi gyűjtemények szisztematikus feldolgozása révén a képes forrásanyag kiegészítése. Ez a feltétele egy teljességre törekvő, korszerű tudományos színvonalon álló Rákóczi-ikonográfia létrejöttének.

³⁵ A fogadás- és lakomaábrázolások felsorolása Luttervelt idézett műve mellett: A BOPPE: Les peintres du Bosphore au dix-huitième siècle. Paris 1911. Két, ezeken a helyeken nem említett változat: Grillensteinben, vö. FEKETE L.: Budapest a törökkorban. Bp. 1944. LXXIII. t. és a berlini Kostümbiblothek a XVIII. század második feléből származó olajfestménye, amelynek fényképét Gretel Wagner-Neumann-nak köszönhetem. A bordeaux-i festményeket említi: Peinture du dix-huitième siècle au Musée des Beaux-Arts de Bordeaux. Paris, J. Cailleux 1970. 17—18. sz. Itt a Virmond követségének fogadását ábrázoló metszet tévesen mint Virmond műve szerepel. A bordeaux-i festmények fényképeiért Jean Cailleux-nek tartozom köszönettel.

³⁶ DRIESCH: i. m. 280. l. „Es brachte auch ein Französischer Mahler eine Zeichnung von der Audienz des Englischen Gesandten bey dem Sultan, wie dieser auf dem Thron sitzt, nebst allen andern Umständen . . . worauf der Herr Botschafter ihm Commission gegeben, eben diese auch für Ihm zu verfertigen.”

³⁷ Mikes Kelemen Törökországi levelei. CXXIX. fejezet. — LUKINICH I.: Az utolsó Rákócziak. Rákóczi. Emlékkönyv halálának kétszázéves fordulójára.